

Amasya İlahiyat Dergisi – Amasya Theology Journal

ISSN 2667-7326 | e-ISSN 2667-6710

Aralık / December 2019, 13: 475-494

**Klasik Hanefî Faiz Teorisinin Günümüzde Geçerliliği Sorunu:
Kağıt Paraların ve Sanayi Ürünlerinin Kendi Cinsleriyle
Mübadelesinde Fazlalık Faizi**

**The Validity Problem of Classical Hanafi Riba Theory:
Riba'l-Fadl in Exchange of Banknotes and Industrial Products with its
Own Kinds**

Ahmet Muhammet Peşe

Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
İslam Hukuku Anabilim Dalı

Assistant Professor, Suleyman Demirel University, Faculty of Theology,
Department of Islamic Law

Isparta, Turkey

ahmetpese@sdu.edu.tr

orcid.org/0000-0002-9108-4398

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 31 Ağustos / August 2019

Kabul Tarihi / Accepted: 12 Kasım / November 2019

Yayın Tarihi / Published: 30 Aralık / December 2019

Yayın Sezonu / Pub. Date Season: Aralık / December

Sayı / Issue: 13 **Sayfa / Pages:** 475-494

Atıf / Cite as: Peşe, Ahmet Muhammet. "Klasik Hanefî Faiz Teorisinin Günümüzde Geçerliliği Sorunu: Kağıt Paraların ve Sanayi Ürünlerinin Kendi Cinsleriyle Mübadelesinde Fazlalık Faizi [The Validity Problem of Classical Hanafi Riba Theory: Riba'l-Fadl in Exchange of Banknotes and Industrial Products with its Own Kinds]". *Amasya İlahiyat Dergisi-Amasya Theology Journal* 13 (December 2019): 475-494.

<https://doi.org/10.18498/amailad.613476>.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Amasya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Amasya University, Faculty of Theology, Amasya, 05100 Turkey. All rights reserved. <https://dergipark.org.tr/amailad>.

The Validity Problem of Classical Hanafi Riba Theory: Riba'l-Fadl in Exchange of Banknotes and Industrial Products with its Own Kinds

Abstract

When the common riba theories in the classical period are applied exactly today, it is revealed that the excess in exchange of banknotes or many industrial products with their own kinds is not forbidden. For example, according to the riba'l-fadl theory based on genus and qadr (kayl/vazn) unity among goods, paper money and many industrial products that are not measured with kayl or vazn are not subject to the riba'l-fadl. A similar result is seen when we consider the other common riba'l-fadl theory that requires goods to be food, gold or silver. On the other hand, contemporary Islamic jurists, generally, with the idea that equality must be stipulated in the exchange of paper money and industrial products which are produced equally with each other, tend to extend the scope of the riba prohibition by introducing a new riba theory. Therefore, in the contemporary period, instead of the theories that were dominant in the classical period, a new theory began to become widespread, requiring that all kinds of money and all kinds of property should be exchanged equally with their own kinds. This situation also raises the question of whether classical theories remain valid today. This study aims to show that there is no validity problem in terms of the Hanafi theory, since it actually covers paper money and all industrial products.

Summary

In the classical period, it is seen that two different theories about riba'l-fadl (surplus interest) have become widespread. According to the first theory that belongs to Hanafi and Hanbali scholars, genus and qadr (kayl/vazn) unity among goods is stipulated. For example, the fact that the surplus of gold is forbidden in exchange of gold stems from its being weighable, not from that gold is money. And the fact that the surplus of wheat is forbidden in exchange of wheats stems from its being measurable. Therefore, riba'l-fadl does not accrue in the exchange of unmeasurable or unweighable goods with their own type. Equality is not required in the exchange of `adadî goods (which their quantities

are known by number) such as apples and eggs or zar'i goods (which their quantities are known by length measure) such as hand-woven fabrics, rugs and so on with their own kinds. According to the second theory that belongs to Shafi'i and Maliki scholars, both of goods in an exchange must be foodstuff, gold or silver. Therefore, equality does not need to be observed in the exchange of non-gold or non-silver coins or non-food commodities such as cotton, wood, iron and brick with their own species.

When the common riba theories in the classical period are applied exactly today, it is revealed that the excess in exchange of banknotes or many industrial products with their own kinds is not forbidden. For example, according to the riba'l-fadl theory based on genus and qadr (kayl/vazn) unity among goods, paper money and many industrial products that are not measured with kayl or vazn are not subject to the riba'l-fadl. A similar result is seen when we consider the other common riba'l-fadl theory that requires goods to be food or gold or silver.

Contemporary Islamic jurists, generally, with the idea that equality must be stipulated in the exchange of paper money and industrial products which are produced equally with each other, tend to extend the scope of the riba prohibition by introducing a new riba theory. Therefore, in the contemporary period, instead of the theories that were dominant in the classical period, a new theory began to become widespread, requiring that all kinds of money and all kinds of property should be exchanged equally with their own kinds. These scholars argue that 'illa must be al-samaniyya al-mutlaka in gold and silver, and al-misliyya al-mutlaka in other products. The acceptance of these two qualities as an 'illa requires the consideration of equality in the exchange of all kinds of money and all kinds of property with its own. However, the following should be taken into consideration: The claim that 'illa is al-samaniyya al-mutlaka in gold and silver, and al-misliyya al-mutlaka in other products, it also raises the claim that either none of the theories prevailing in the classical period represented truth or that classical theories representing truth in the past are no longer valid. Therefore, the question of whether classical interest theories are still valid today is a serious problem. This problem is discussed in detail in this study in terms of the Hanafi riba theory.

When classical Hanafi interest theory is examined, it is understood that the reason of the consideration of genus and qadr (kayl/vazn) unity among goods in Hanafi Theory is the fact that the only way to establish an exact equivalence between goods is with kayl or vazn in that periods. It was not possible to fully determine whether 'adadi or zar'i goods are equivalent to each other. They were never seen as exactly equal to each other in that period. In the classical period, it

is generally mentioned from inequality or similarity not exact equality among 'adadi or zar'i goods. However today, the situation is quite different. Since the industrial revolution, the 'adadi or zar'i goods with full equality has emerged and has become increasingly widespread. Therefore, since the industrial revolution, according to the Hanafi interest theory which adopts the principle of establishing equality between goods in an exchange, it is necessary to take 'adadi or zar'i goods which are exactly equal into interest goods. In other words, it is necessary to accept qualifications of being countable or measurable by length as an 'illa when they are exactly equal to each other. Indeed, as far as Abdulaziz al-Buhari quotes, Imam al-Burgari clearly states that exact equal countability in the Hanafi theory is considered as an 'illa about coins in circulation. Consequently, there is no validity problem in terms of the Hanafi theory, since it actually covers paper money and all industrial products.

Keywords: Fiqh, Hanafi Riba Theory, Riba in Industrial Products, Riba in Banknotes, al-Adadiyyat al-Mutesaviya.

Klasik Hanefî Faiz Teorisinin Günümüzde Geçerliliği Sorunu: Kağıt Paraların ve Sanayi Ürünlerinin Kendi Cinsleriyle Mübadelesinde Fazlalık Faizi

Öz

Klasik dönemde hakim olan faiz teorileri günümüzde aynen tatbik edildiklerinde, kağıt paraların ya da bir çok sanayi ürününün kendi cinsleriyle mübadelesinde eşitliğe riayet edilmesi gerekmediği sonucu açığa çıkmaktadır. Sözelimi, fazlalık faizinde bedeller arasında cins birliği yanında keylîlik ya da veznîlik birliği aranan teoriye göre, keylî ya da veznî olmayan kağıt paralar ve bir çok sanayi ürünü fazlalık faizinin konusu değildirler. Bedellerin yiyecek maddesi, altın ya da gümüş olmasını şart koşan diğer hakim faiz teorisi esas alındığında da aynı sonuçla karşılaşmaktadır. Buna karşılık, günümüzde kağıt paraların ve birbirine eşit olarak üretilen sanayi ürünlerinin kendi cinsleriyle mübadelelerinde eşitliğin mutlaka şart koşulması gerektiği düşüncesiyle çağdaş İslam Hukukçuları, çoğunlukla, faiz yasağının kapsamını yeni bir faiz teorisi ortaya koyarak genişletme eğilimi içerisindeyler. Bu nedenle çağdaş dönemde, klasik dönemde hakim olduğu belirtilen teoriler yerine, her türlü paranın ve her türlü mislî malın kendi cinsleriyle mübadelelerinde eşitliğe riayet edilmesini gerektiren yeni bir teori yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Sözü edilen durum, aynı zamanda klasik teorilerin günümüzde geçerliliğini sürdürüp sürdürmediği sorununu açığa çıkarmaktadır. Bu araştırmada, gerçekte kağıt paraları ve tüm sanayi ürünlerini kapsayan bir genişlikte olduğu gerekçesiyle, Hanefî faiz teorisi

bakımından günümüzde herhangi bir geçerlilik sorununun bulunmadığı gösterilmek istenilmektedir.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Hanefi Faiz Teorisi, Kağıt Paralarda Fazlalık Faizi, Sanayi Ürünlerinde Fazlalık Faizi, Eşit Adedî Mallar.

Giriş

Kimi şer'î hükümlerin geçerliliğini sürdürüp sürdürmediğine ilişkin tartışmalarla günümüzde oldukça sık karşılaşılmaktadır. Klasik dönemde ortaya konulan faiz teorilerinin günümüzde geçerliliğini sürdürüp sürdürmediğine ilişkin tartışmalar, bunlardan bir tanesidir. Klasik faiz teorilerinin geçerliliği sorunuyla, faizin haram olduğu yönündeki hükmün geçerliliği sorunu değil, faiz yasağının kapsamına ilişkin ortaya konulan klasik görüşlerin günümüzde geçerliliğini koruyup korumadığı sorunu kastedilmektedir. Zira tarihselci yorumlar göz ardı edildiğinde, nas ve icmâ yoluyla sabit olan faiz yasağı hakkında günümüzde herhangi bir geçerlilik sorunundan söz edilmemektedir. Ancak hangi tür mallarda faizin tahakkuk edeceği hususu ictihâd yoluyla sabit olduğundan, günümüzde bazı İslâm hukukçuları, yeni bir faiz teorisi ortaya koyarak, faiz yasağının kapsamının genişletilmesi gerektiği görüşündedirler. Bu nedenle, klasik dönemde ictihâd yoluyla ortaya konulan faiz teorilerinin, günümüzde geçerliliklerini koruyup korumadıkları, önemli bir sorun olarak karşımızda durmaktadır. Elinizdeki çalışmada, belirtilen sorunun, klasik Hanefi faiz teorisi özelinde ele alınması hedeflenmektedir.

1. Genel Olarak Faizin İletisiyle İlgili Klasik Görüşler

Naslarda, altın, gümüş, buğday, arpa, hurma ve tuzun kendi cinsleriyle mübadelelerinde eşitliğin gözetilmesi gerektiği belirtilirken,¹ İslam hukukçularının büyük çoğunluğu tarafından, faiz yasağının naslarda geçen söz konusu altı maddeyle sınırlı olmadığı, yasağın kıyas yoluyla genişletilmesi gerektiği kabul edilmektedir. Buna bağlı olarak faizin illeti hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Hanefî ve Hanbelî bilginlere göre, faizin illeti cins ve ölçü (vezn/keyl) birliğidir. Her iki illetin birlikte bulunduğu mübadelelerde hem fazlalık hem de vade haram görülürken, tek illetin bulunduğu mübadelelerde fazlalık değil, vade haram görülmektedir. İletlerden herhangi birinin bulunmaması

¹ Buhârî, "Buyû", 74-81; Müslim, "Müsâkât", 14-18.

durumunda ise ne fazlalık ne de vade haram görülmektedir. Söz gelimi, altının altınla mübadelesinde, her iki illet birlikte bulunduğu için hem fazlalık hem de vade haram görülürken; altının gümüşle mübadelesinde tek illet (ölçü birlikteliği) bulunduğu için fazlalık caiz, vade haram görülmektedir. Altınla hayvan mübadelesinde ise ne cins ne de ölçü birlikteliği bulunduğundan faizden söz etme imkanı bulunmamaktadır. Dikkat edilirse Hanefî ve Hanbelî bilginler, altın ve gümüşün para olma özelliklerini faizin illeti olarak görmemektedirler. Bir diğer ifadeyle Hanefî ve Hanbelî bilginlere göre, altının altınla mübadelesinde fazlalığın haram oluşu, altının para oluşundan değil, tartılabilir (veznî) oluşundan kaynaklanmaktadır.²

Naslarda geçen altı madde arasında ayırım yapan Mâlikî ve Şâfiî bilginlere göre altın ve gümüşte faizin illeti, onların yaratılıştan gelen para olma (cevheriyyetu's-semen/galibiyetu's-semen) özellikleridir. Buğday, arpa, hurma ve tuzda faizin illeti ise Şâfiîlere göre gıda maddesi olmaları (tu'm), Mâlikîlere göre depolanabilir temel gıda maddesi olmalarıdır (el-ikhtiyât ve'l-iddihâr). Altın ve gümüşte, para olma vasfının yaratılıştan gelmekle kayıtlanması, faiz yasağının altın ve gümüş dışındaki paraları içine alacak biçimde genişletilemeyeceğine, dolayısıyla itibari paralarda faizin söz konusu olmadığına işaret etmektedir.³ Zira itibari paralar, para olma özelliklerini yaratılıştan almamaktadırlar. Öte yandan altın ve gümüşte, para olma vasfının yaratılıştan gelmekle kayıtlanması, para olarak kullanılmayan altın ve gümüşlerin faiz yasağından istisna edilmediğine işaret etmektedir. Buna göre altın ve gümüş ziynet eşyalarının kendi cinsleriyle mübadelesinde faiz tahakkuk edebilmektedir.⁴

Hanefî ve Hanbelî bilginlerin faiz teorisine göre keylî ya da veznî olmayan malların kendi cinsleriyle mübadelesinde fazlalık faizi tahakkuk etmemektedir. Yani miktarları sayı ile bilinen elma ve yumurta

² Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beirut: Dâru'l-ma'rife, ts.), 7: 113; Muvaffakuddîn Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed İbn Kudâme, *el-Muğnî* (Kâhîre: Mektebetü'l-Kâhîre, 1388/1968), 4: 5.

³ Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Mecmû` şerhu'l-mühezzeb* (Beirut: Dâru'l-fikr, ts.), 9: 395; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 4: 5. Ayrıca bk. Ömer b. Abdülazîz Metrûk, *er-Ribâ ve'l-muâmelât el-masrifüyye fi nazari's-Şerâti'l-İslâmiyye* (Riyâd: Dâru'l-âsime, 1414), 96-98.

⁴ Şemseddîn Muhammed b. Ahmed el-Hâtîb eş-Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc* (Beirut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1415/1994), 2: 364; Ebu'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Mükrim el-Adevî, *Hâşiyetu'l-Adevî alâ kifâyeti't-tâlîbi'r-rabbânî* (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1414/1994), 2: 142.

gibi adedî malların ya da uzunluklarının ölçülmesiyle bilinen el dokuması kumaş, kilim vb. zer'î (mezrû') malların, kendi cinsleriyle mübadelesinde, eşitliğin gözetilmesi gerekmektedir.⁵ Mâlikî ve Şâfiî bilginlerin faiz teorisine göre ise gıda niteliğinde olmayan malların kendi cinsleriyle mübadelesinde fazlalık faizi tahakkuk etmemektedir. Söz gelimi, pamuk, odun, demir, tuğla vb. maddelerin, kendi cinsleriyle mübadelesinde, eşitliğin gözetilmesi gerekmektedir. Aynı şekilde altın ve gümüş dışındaki paralarda, belirtildiği üzere, para olma özelliklerinin yaratılıştan gelmemesi nedeniyle, kendi cinsleriyle eşit olarak değiştirilmeleri şart koşulmamaktadır. İmâm Mâlik'ten nakledilen bir görüşte, felsler de dahil olmak üzere her türlü paranın faize konu olduğu ifade edilmiş, yani illetin mutlak para olma (mutlak semeniyet) vasfı olduğuna işaret edilmiş olsa da, mezhepte bu nakil, altın ve gümüş dışındaki paraların altın ya da gümüşle mübadelesindeki vadenin mekruh olduğu biçiminde anlaşılmıştır.⁶

Klasik dönemde hakim olan faiz teorileri, günümüzde aynen tatbik edildiğinde, önemli bir sorun ortaya çıkmaktadır. Bilindiği gibi, günümüzdeki itibarî paralar, yaratılıştan para olma özelliği taşımadıkları gibi, miktarları sayı ile belirlendiğinden veznî ya da keylî değil, adedî niteliktedirler. Öte yandan, aynı standartlarda üretilen sanayi ürünleri, veznî ya da keylî olabildikleri gibi, adedî ya da zer'î de olabilmektedirler. Şu halde itibari paraların ve birçok sanayi ürününün kendi cinsleriyle mübadelesinde eşitliğe riayet etmenin gerekip gerekmediği sorununun çözüme kavuşturulması gerekmektedir.

2. Genel Olarak Faizin İletiyile İlgili Çağdaş Görüşler

Klasik dönemde hakim olan faiz teorileri aynen tatbik edildiğinde, günümüzdeki itibari paraların ve sanayi ürünlerinin kendi cinsleriyle mübadelesindeki fazlalığın haram olmaması gerekmektedir. Bu nedenle, günümüzde birçok araştırmacı, klasik dönemde hakim olan faiz

⁵ Hanefî faiz teorisinde keylî ya da veznî olmayan malların kendi cinsleriyle mübadelesinde eşitliğin şart koşulmadığı açıkça belirtilmektedir. Ancak İmam Muhammed'den nakledilen bir rivayette bir hurmanın iki hurmayla değiştirilmesi mekruh kabul edilmektedir. Nitekim bu nedenle İbnü'l-Hümâm, Hanefî mezhebinde bir elmanın iki elmayla ya da bir yumurtanın iki yumurtayla değiştirilmesinin caiz olduğu şeklindeki yaygın kanaati eleştirmekte, kendisinden önceki Hanefî fakihlerin sözlerinden şaşkınlık duyduğunu ifade etmektedir. İbnü'l-Hümâm Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî, *Fethu'l-Kadîr* (Beyrût: Dâru'l-fikr, ts.), 7: 10.

⁶ Bk. Sahnûn b. Sa'îd et-Tenûhî, *el-Müdevenetü'l-kübrâ* (Beyrût: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1415/1994), 3: 5; Adevî, *Hâşiyetü'l-Adevî*, 2: 142.

teorilerini tekrar gözden geçirip, yeni bir teori kurgulama eğilimi içerisindeyler. ⁷ Söz gelimi Hayrettin Karaman, kağıt ve madenî paralarla, adedî nitelikteki sanayi ürünlerini faiz yasağına dahil edebilmek için şu öneriyi getirmektedir:

Faizlik malları tespit ederken cins birliği yanında yalnızca yenir olma, semen olma, ölçülme veya tartılma vasıflarına bağlı kalınmamalı, insanların ihtiyaç duyduğu, bu sebeple değer verdiği ve herhangi bir suretle mübadele ettiği mallar, cinsi cinsine mübadele edildiği zaman fazlalık bulunursa, faiz gerçekleşir denilmelidir... Semen olma vasfının yalnızca altın ve gümüşe inhisar ettirilmesi ve bu iki maddenin ebediyen nakid olduğunun, bunun için yaratılmış bulunduğunun ileri sürülmesi -bildiğimize göre- bir nassa dayanmadığı gibi vakıa mutabık da değildir. ⁸

Yukarıdaki cümlelerden anlaşıldığı kadarıyla Hayrettin Karaman, mevcut illetlerle yetinildiğinde faiz yasağı yeterince genişletilemediğinden, yeni bir illet tespiti yaparak, her türlü malın kendi cinsiyile mübadelesinde eşitliğin gözetilmesi gerektiği önerisini getirmektedir. Öte yandan, altın ve gümüşün para olma vasıflarını yaratılıştan aldıkları gerekçesiyle itibari paralardan ayrı tutulmalarını eleştirmekte, öyle anlaşılmaktadır ki altın ve gümüşte illetin mutlak semeniyet olması gerektiğine işaret etmektedir. Diyanet İslam Ansiklopedisi Faiz maddesi yazarı İsmail Özsoy, aynı düşüncüyü, daha ayrıntılı olarak şu cümlelerle tekrarlamaktadır:

Çağdaş İslâm hukukçuları arasında altın ve gümüşte faiz illeti olarak mutlak semeniyet görüşü kuvvet kazanmış bulunmaktadır. Zira bu illet, altın ve gümüşle birlikte ister kâğıt para olsun ister bakır, alüminyum ve nikelden yapılmış madenî para şeklinde veya başka şekillerde olsun, eşyaya fiyat ve değer ölçüsü olma özelliği taşıyan ve paranın bütün fonksiyonlarını gören her çeşit mübadele vasıtasının hukukî olarak para kapsamına alınmasını sağlamak ve faiz yasağı konusunda Şâri'in maksadına daha uygun görünmektedir. Aksi takdirde kıymetli maden olma vasfı giderek ağırlık kazanan altın ve gümüşte veya bütün para fonksiyonlarını görmekle birlikte ölçülüp tartılmayan kâğıt para faizin cereyan ettiğini söylemek pek mümkün olmayacaktır. Bu durumda ise kâğıt para, bütün faiz işlemlerinin üzerinde cereyan ettiği ve insanların faizden kaçmak için sıkça başvurdukları bir vasıta durumuna gelecektir. Esasen fakihlerin altın ve gümüşte faiz illetiyle ilgili görüşleri dikkatle incelendiğinde onların

⁷ Faizin illetinin yeniden ele alınması gerektiği görüşü hakkında bk. Hamûd Sâmî Hasan Ahmed, *Tatvîru'l-'a'mâli'l-masrifiyye bimâ yettefikü ve's-şeriatü'l-İslâmiyye*, 2. Baskı (Kâhire: Matbaatu's-şark, 1402/1982), 169, 178; Refik Yunus Mısıri, *el-Câmi' fi usûli'r-ribâ* (Dimeşk: Dâru'l-kalem, 1412/1991), 134.

⁸ Hayrettin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2006), 2: 214-215.

bu iki madendeki temel özelliğin mutlak semeniyyet olduğunu kabul ettikleri anlaşılır... Hz. Peygamber'in faizle ilgili hadislerinin bütünü göz önünde bulundurup illet konusunda serdedilen görüşleri de dikkate alarak bir hükme varmak gerekirse hadiste geçen "altın ve gümüş" ile, hangi devirde olursa olsun umumi iradenin kabul edip eşyaya fiyat ve değer ölçüsü olarak kullandığı her çeşit mübadele vasıtasının kastedildiğini, diğer dört mal ile de insanların faydalandığı, aralarında geliştirdikleri çeşitli ölçü aletleriyle miktarlarını belirleyip mübadelede buldukları, alım satım konusu olabilen bütün malların kastedildiğini söylemek mümkün olur. Günümüz hukukçularının benimsediği, faiz mallarının sahasını genişletme şeklindeki bu yaklaşım, en azından bütün misli malların faiz kapsamına girmesi sonucunu doğurmaktadır.⁹

Yukarıdaki cümlelerden anlaşıldığı üzere İsmail Özsoy, altın ve gümüşte illetin mutlak semeniyyet olduğu yaklaşımını benimsemekte ve faiz yasağının tüm misli malları içine alacak biçimde genişletilmesi önerisinde bulunmaktadır.¹⁰

Râbitatü'l-Âlemi'l-İslâmî'ye bağlı Fıkıh Konseyi'nin 1982/1402'de yapılan 5. dönem toplantısında aldığı kararda, "Altın ve gümüşteki faizin illeti, mutlak para olma vasfıdır. Bu vasıf, kağıt paraların tamamında bulunmaktadır. Dolayısıyla kağıt paralar altın ve gümüş hükmündedirler." denilmektedir.¹¹ Bunun dışında, faizle ilgili çalışmalar yapan daha birçok araştırmacı, günümüzdeki itibari paraların tıpkı altın ve gümüş gibi değerlendirilmesi görüşünü tercih etmektedirler.¹² Konuyla ilgili çalışma yapanların çoğunluğunu teşkil eden bu araştırmacılara göre, altın ve gümüşteki faizin illeti, mutlak semeniyyettir. Nitekim bu sayede, kağıt ve madeni paralar, keyli ya da veznî olmadıkları halde faiz yasağı kapsamına dahil olmaktadırlar.

⁹ İsmail Özsoy, "Faiz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 12: 115.

¹⁰ Ayrıca bk. Özsoy, "Fıkıh Doktrininde Para ve Faiz", *Fikhî Açından Finans ve Altın İşlemleri Tebliğ ve Müzakereler Tartışmalı İlmî Toplantı* (Konya: y.y., 2012), 103, 109-113.

¹¹ Râbitatü'l-Âlemi'l-İslâmî, *Karârât ed-devreti'l-hâmise el-mün'akide Rabî'u'l-evvel senete 1402, el-Karâr es-sâdis havle'l-'umleti'l-verakiyye*.

¹² Bk. Hamûd, *Tatvîru'l-'a'mâlî'l-masriyye*, 177; Hasenî Ahmed Hasan Ahmed, *Tetavvüru'n-nükûd fi dav'i's-şerâti'l-İslâmî* (Doktora Tezi, Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, 1409/1988), 178; Metrûk, *er-Ribâ ve'l-muâmelât el-masriyye*, 96-98; Ali Bakka, "İslam Hukukunda Para ve Faiz Telakkisi Zaviyesinden Enflasyon Farkının Ödenmesi Problemi", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1995): 64; Mehmet Erkal, "Madeni Para, Banknot ve Kağıt Para Mübadelesinde Faiz", *Para, Faiz ve İslam, İslâmî İlimler Araştırma Vakfı* (1992): 176; Abdulaziz Bayındır, "Başlangıçtan Günümüze Kadar İslâm Toplumunda Madeni Paralar ve Kağıt Paralar", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (Darulfunun İlahiyat)* 2 (2000): 36; Abdullah Durmuş, *Fikhî Açından Günümüz Para Mübadelesi İşlemleri*, 2. Baskı (İstanbul: İsam Yayınları, 2014), 29.

Birçok çağdaş İslam hukukçusunun, klasik dönemde hakim olan teoriler yerine yeni bir faiz teorisi ortaya koyma isteği, belirtildiği gibi özellikle günümüzdeki itibari paraların ve sanayi ürünlerinin kendi cinsleriyle mübadelesinde eşitliğin mutlaka gözetilmesi gerektiğine olan inançlarından kaynaklanmaktadır. Bu bilginler, günümüzdeki itibari paraların ve sanayi ürünlerinin kendi cinsleriyle mübadelesinde eşitliğin gözetilmesi gerektiği inancıyla, altın ve gümüşte illetin *mutlak semeniyet*, diğer ürünlerde ise *mutlak mislîlik* diye tabir edebileceğimiz genel bir vasıf olması gerektiğini ileri sürmektedirler.¹³ Mutlak semeniyet ve mutlak mislîlik vasıflarının illet olarak kabul edilmesi, her türlü paranın ve her türlü misli malın kendi cinsiyle mübadelesinde eşitliğin gözetilmesini gerektirmektedir. Ancak şu hususun göz önünde bulundurulması gerekmektedir ki, illetin, altın ve gümüşte mutlak semeniyet, diğer ürünlerde mutlak mislîlik olduğu iddiası, aynı zamanda, ya klasik dönemde hakim olan teorilerden hiç birinin hakikati temsil etmediği ya da geçmişte hakikati temsil eden klasik teorilerin artık günümüzde geçerliliğini yitirdiği iddiasını beraberinde getirmektedir. Şu halde klasik faiz teorilerinin günümüzde geçerliliğini koruyup korumadığı sorunu, ciddi bir sorun olarak karşımızda durmaktadır.

3. Klasik Hanefî Faiz Teorisi

Hanefîler, faiz konusunda belirledikleri illetlerin meşruiyetini, genel olarak faizin mübadelelerdeki karşılıksız fazlalıkların önüne geçme amacıyla yasaklandığı ilkesinden hareketle ortaya koymaya çalışmaktadırlar. Bir diğer ifadeyle onlara göre, faizin illeti olarak cins birliği yanında keyfîlik ve veznîlik özelliklerinin esas alınması, faiz yasağının en önemli sebebinin, bir mübadeledeki karşılıksız fazlalıklar olmasından kaynaklanmaktadır. Şu halde bir mübadelede karşılıksız fazlalığın bulunup bulunmadığını tespit edebilmek gerekmektedir. Bunu yapabilmek için ise, bedeller arasında denklik kurabilmek gerekmektedir. Çünkü, ancak bedeller arasında denklik kurulabildiğinde, karşılıksız bir fazlalığın bulunup bulunmadığı anlaşılabilir. Bedellerin birbirine denk olup olmadığını tespit etmenin tek yolu, bedellerin mana (öz) ve şekil bakımından birbirlerine denk olup olmadıklarına bakmaktır. Bunun için bedellerin aynı cinsten

¹³ Özsoy, "Fıkıh Doktrinde Para ve Faiz", 103, 109-113. Tüm mislî malların faiz yasağı kapsamında değerlendirilmesi gerektiği görüşü hakkında ayrıca bk. Hamûd, *Tatvîru'l-a'mâlî'l-masrifîyye*, 178; Mısrî, *el-Câmi' fi usûli'r-ribâ*, 125.

olup olmadığına ve miktarlarının eşit olup olmadığına bakılır. Zira bedellerin aynı cinsten olması durumunda manevi denklik, miktarlarının eşit olması durumunda ise biçimsel denklik sağlanmış olmaktadır.¹⁴ Keylî ya da veznî olmayan malların birbirlerine denk olup olmadıklarını tam olarak anlama imkânı yoktur. Nitekim bir elmanın başka bir elmaya tam olarak denk olması söz konusu olamaz. Mutlaka aralarında az da olsa miktar bakımından bir farklılık olur. Dolayısıyla yalnızca keylî ve veznî malların aralarında bir denklik kurma imkânı bulunmaktadır. Miktarları sayılarına göre belirlenen adedî malların ya da uzunluklarına göre belirlenen zer'î (mezrû') malların mübadelelerinde fazlalık, yasaklanmış değildir.¹⁵

Klasik dönemde adedî mallar genellikle, birbirine yakın (mütekârib) ve birbirinden farklı (mütefâvit) adedî mallar olmak üzere ikiye ayrılarak incelenmekte, birbirine yakın adedî mallar mislî, birbirinden farklı adedî mallar ise kıyemî kabul edilmektedir. Aynı durum zer'î mallar için de geçerlidir. Zer'î mallar, klasik dönemde cüzleri birbirinden farklı ve cüzleri birbirine yakın zer'î mallar olmak üzere ikiye ayrılarak incelenmekte, cüzleri birbirine yakın zer'î mallar mislî, cüzleri birbirinden farklı zer'î mallar kıyemî kabul edilmektedir.¹⁶ Kıyemî mallar, aralarında tam bir denklik kurulamadığından, pek tabii olarak faize konu edilmemektedirler. Mislî adedî ve mislî zer'î mallar ise her ne kadar tazminat hukuku bakımından birbirlerine denk sayılsalar da aralarındaki küçük miktar farklılıkları ya da el işçiliğinden kaynaklanan zorunlu farklılıklar nedeniyle, çoğunlukla aralarında tam bir denklik kurma imkânı bulunmadığından faize konu edilmemektedirler. Bu nedenle, Hanefî teoride faizin illeti, bedellerin birbirine tam eşitlenebilir olması biçiminde değil, bedellerin veznî ya da keylî olması biçiminde yerleşmiştir. Çünkü bedeller arasında tam bir

¹⁴ Esasen Hanefiler, bedellerin manevi bakımdan birbirlerine denk olabilmesi için, yalnızca cins birliğinin değil aynı zamanda kalite birliğinin de aranması gerektiğinin farkında oldukları halde, ilgili naslar sebebiyle kaliteye itibar etmemektedirler. Bk. Serahsî, *Mebûsût*, 12: 118.

¹⁵ Bk. Serahsî, *Mebûsût*, 12: 116-120; Alâ'üddîn Ebûbekir b. Mesûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi' fi tertibi's-şerâi'* (Beyrût: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1986), 5: 184.

¹⁶ İbn Âbidîn Muhammed Emîn b. Ömer, *Reddü'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1992), 6: 185; Ali Haydar Efendi Hocaeminendizâde, *Düreri'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), 3: 2054, md: 1119; İbn Âbidîn'in kirbâs denilen kumaşla ilgili değerlendirmeleri için bk. İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 4: 540.

denklik kurabilmek için onların keylî ya da veznî olması gerekmektedir.¹⁷

Anlaşılacağı üzere, hanefî faiz teorisinde adedî ve zer'î malların fazlalık faizine konu edilmemesi, adedî ve zer'î mallar arasında tam bir denklik sağlanamayacağı yönündeki genel ilkeye dayandırılmaktadır. O dönemde, belirli bir kalıba dökülerek üretilen ve birbirine eşit sayılabilecek sabun, kerpiç, mum, süs eşyaları vb. ürünler bulunmasına rağmen, genel kanaat, adedi mallar arasında tam bir denkliğin sağlanamayacağı yönündedir. Bu nedenle, aynı kalıptan çıkan ürünler bile, belirtildiği üzere, miktarlarındaki küçük farklılıklar ya da el işçiliğinden kaynaklanan zorunlu farklılıklar nedeniyle, fertleri birbirine yakın adedî mallardan kabul edilmektedirler. Netice olarak, klasik Hanefî teoride fazlalık faiziyle ilgili genel kural, *fazlalık faizinin yalnızca veznî ya da keylî mallarda söz konusu olduğu; miktarları sayılarına göre belirlenen adedî malların ya da uzunluklarına göre belirlenen zer'î malların kendi cinsleriyle mübadelelerinde söz konusu olmadığı* biçiminde özetlenebilir.

4. Günümüzde Klasik Hanefî Faiz Teorisinin Geçerliliği: Eşit Adedî ve Eşit Zer'î Mallarda Fazlalık Faizi

Klasik Hanefî faiz teorisinde miktarları sayılarına göre belirlenen adedî malların ya da uzunluklarına göre belirlenen zer'î malların mübadelelerinde fazlalık faizinin söz konusu edilmemesi, o dönemde hiçbir adedî ya da zer'î malın hakiki olarak birbirine tam eşit görülmemesi sebebiyledir. Ancak belirtildiği gibi günümüzde durum oldukça farklıdır. Sanayi devriminden itibaren, aralarında tam eşitlik bulunan adedî ve zer'î mallar ortaya çıkmış ve gittikçe yaygınlaşmıştır. Nitekim, klasik dönemde, cüzleri birbirine tam eşit kabul edilen zer'î malların örneği bulunmadığı için, fıkıh literatüründe *eşit zer'î mal* (*ez-zer'ıyyâtu'l-mutesâviye*) terimine rastlanılmamaktadır. Dolayısıyla eşit zer'î mal teriminin sanayi devriminden itibaren fıkıha girdiğini ya da girmesi gerektiğini belirtmek gerekmektedir. Ancak *eşit adedî mal* (*el-adedıyyâtu'l-mütesâviye*) terimi, klasik dönemden itibaren kullanılmakta,

¹⁷ Ebû'l-Meâlî Burhânuddîn Mahmud b. Ahmed el-Buhârî İbn Mâze, *el-Muhîtu'l-burhânî fi'l-fıkhi'n-Nu'mânî* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-ilmıyye, 2004), 6: 357; Hanefî faiz teorisinin bir başka açıdan değerlendirmesi için bk. Ünal Yerlikaya, *Hanefî İlet Teorisi Sebep ve Şart Kavramlarıyla İlişkisi ve Hukuki Düzenlemelere Etkisi* (Ankara: Fecr Yayınları, 2019), 63-64.

ne var ki, birbirine hakikaten değil hükmen eşit sayılan tedavüldeki felsler dışında örneği bulunmamaktadır.¹⁸

Günümüzde yaygın olarak kullanılan kağıt paraların ya da sanayi ürünlerinin kendi cinsleriyle mübadelesinde fazlalığın caiz olup olmadığını tespit edebilmek için, eşit adedî malların geçmişteki tek örneği olan felslerle ilgili tartışmalar büyük önem taşımaktadır. Bilindiği gibi, geçmişte altın ya da gümüş paralar yanında, başka madenlerle karıştırılan ya da tamamen başka madenlerden üretilen paralar da kullanılmaktaydı. Başka madenlerle karışık halde bulunan altın ve gümüşte, kural olarak, çoğunluğa itibar edilmektedir. Dolayısıyla altın ya da gümüşün çoğunlukta olduğu paraların tamamı altın ya da gümüş hükmünde olup veznîdir. Altın ve gümüş oranı yarıdan daha az olan paralar mağşûş paralardır. Mağşûş paraların mübadelesinde içlerindeki saf altın ya da saf gümüş oranının dikkate alınması gerekli görülmektedir.¹⁹ İçerisinde altın ya da gümüş bulunmayan itibari paralara ise fels (ç. fulûs) denilmektedir. Çoğunlukla bakırdan üretilen ve maddi değerleri çok düşük olan felslerin itibari değerleri de oldukça düşüktür. Felsler, para olarak tedavüle girmeden önce, birbirine yakın (mütekârib) adedî mal hükmünde iken, tedavüle girdikten sonra birbirine tam eşit (mütesâvî) adedî mal hükmünde görülmektedirler.²⁰

Kabul edilmelidir ki, fazlalık faizinin illetini, *veznî ya da keylî malların kendi cinsleriyle değiştirilmeleri* biçiminde belirleyen Hanefî faiz teorisine göre, tedavülde olsun ya da olmasın miktarları sayı ile hesaplanan felslerin, keylî ya da veznî olmamaları sebebiyle fazlalık faizine konu edilmemesi gerekmektedir. Hâlbuki Hanefîler tedavülde olmayan felslerin bire iki değiştirilmelerinde herhangi bir sakınca görmezlerken, felsler tedavülde olup hükmen birbirine tam eşit (mütesâvî) adedî mal hükmünde iken bire iki değiştirilmesine cevaz vermemektedirler.²¹ Bu durum, Hanefîler'in felslerle ilgili farklı bir değerlendirme yaptıklarını, yani eşit adedîlik vasfını dikkate aldıklarını açıkça göstermektedir. Esasen, söz konusu görüşün Hanefîler'e nispet edilmesinin yanlış olduğu, zira yalnızca İmâm Muhammed'in tedavüldeki felslerin bire iki değiştirilmesine karşı çıktığı, İmâm Ebû

¹⁸ Serahsî, *Mebûsât*, 12: 118.

¹⁹ Alâüddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed ed-Dimaşkî el-Haskefî, *ed-Dürü'l-muhtâr şerhu Tenvîri'l-ebşâr* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1992), 5: 265-267.

²⁰ Serahsî, *Mebûsât*, 12: 118, 136.

²¹ Serahsî, *Mebûsât*, 12: 183; Haskefî, *ed-Dürü'l-muhtâr*, 5: 175.

Hanîfe ile İmâm Ebû Yûsuf'un buna cevâz verdiği ileri sürülebilir. Bu nedenle kastımızın ne olduğunu daha net gösterebilmek için Hanefîler'in konuyla ilgili görüşleri tahlil edilecektir:

Hanefî mezhebinde muayyen olmayan felslerin birbirleriyle mübadelesinde fazlalığın caiz olmadığı hususunda görüş birliği bulunurken, muayyen felslerin birbirleriyle mübadelesinde fazlalığın caiz olup olmadığı hususu ihtilaflıdır. Muayyen felslerin birbirleriyle mübadelesindeki fazlalığı İmâm Ebû Hanîfe ve İmâm Ebû Yûsuf caiz görmektedirler. Yani onlara göre, taraflarca belirlenmiş bir felsin, taraflarca belirlenmiş iki ya da daha fazla fels karşılığında mübadele edilmesi caizdir. Çünkü muayyen hale gelen felslerin tedavülde olma niteliklerinin taraflarca sanki dikkate alınmamış olduğu düşünülebilir. İmâm Muhammed ise bunu caiz görmemektedir. Çünkü ona göre semenlerin tayinle teayyün etmeyeceği yönündeki genel ilke gereği, tedavüldeki felslerin muayyen hale gelmesi dikkate alınmaz.²²

İmâm Muhammed'in görüşü tahlil edildiğinde, tıpkı keylîlik ve veznîlik gibi eşit adedîlik vasfının da ona göre fazlalık faizinde illet olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Şöyle ki, tedavüldeki felsler, eşit adedî mal hükmünde olduklarından İmam Muhammed'e göre hiçbir şekilde bire iki değiştirilmeleri caiz olmamaktadır. Zira ona göre tedavüldeki felsler arasında tam bir denklik kurulabildiğinden, felslerin bire iki mübadelesinde fazlalık faizinin illeti gerçekleşmektedir. Bir diğer ifadeyle felsler, keylî ya da veznî değil adedî oldukları halde, fazlalık faizine konu olmaktadır. Bu durum, İmâm Muhammed tarafından, keylîlik ve veznîlik dışında, tam eşitlik sağlanabilen adedîlik özelliğinin de faizin illeti olarak görüldüğünü göstermektedir. Şuna dikkat edilmelidir ki, İmâm Muhammed'in felslerin mübadelesindeki fazlalığa onların para oldukları gerekçesiyle karşı çıkması, felslerin para olmaları durumunda eşit adedîlik niteliği kazanmaları nedeniyledir. Yoksa birçok çağdaş araştırmacının iddia ettiği gibi, İmâm Muhammed'in para olma vasfını illet olarak gördüğü anlamına gelmemektedir.²³ Zira bilindiği üzere, böyle bir iddia, Hanefî faiz teorisiyle tamamen çelişmektedir.

²² İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 5: 175.

²³ Bk. Hasenî, *Tetavvuru'n-nükûd*, 127, 167; Erkal, "Madeni Para, Banknot ve Kağıt Para Mübadelesinde Faiz", 176-177; Özsoy, "Fıkıh Doktrininde Para ve Faiz", 106; Alpaslan Alkış, "İslam Hukukunda Faizin İletisi", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (Haziran 2018): 134.

İmâm Ebû Hanîfe ve İmâm Ebû Yûsuf'un görüşü tahlil edildiğinde ise ilk bakışta, sözü edilen iki imamın, eşit adedî malların mübadelesinde fazlalığı caiz gördükleri sonucu çıkarılabilir. Bir diğer ifadeyle onlara göre, birbirlerine ne kadar eşit olurlarsa olsunlar, keylî ya da veznî olmayan malların kendi cinleriyle mübadelesinde fazlalık faizinin gerçekleşmeyeceği ileri sürülebilir. Ancak hükmün gerekçesi incelendiğinde, imamların kastının tam olarak böyle olmadığı anlaşılmaktadır. Zira belirtildiği üzere İmâm Ebû Hanîfe ile İmâm Ebû Yûsuf, muayyen hale gelen felslerin tedavülde olma niteliklerinin taraflarca dikkate alınmamış olma ihtimalinin varlığı sebebiyle fazlalığa cevaz vermektedirler. Yani onlar, eşit adedîlik vasfını göz ardı etmemekte, en azından taraflarca eşit adedîliğin dikkate alınmama ihtimalinin varlığını gerekçe göstermektedirler. Bir diğer ifadeyle tedavüldeki felslerin aralarında tam eşitlik kurulabilir olmasını haramlığın sebebi olarak gördüklerinden, muayyen felslerin kendi cinsleriyle mübadelesinde bu sebebin bulunmadığını ispat etmeye çalışmaktadırlar. Kanaatimizce bu durum, tıpkı İmâm Muhammed gibi, İmâm Ebû Hanîfe ile İmâm Ebû Yûsuf'un da eşit adedîlik vasfını fazlalık faizinin illeti olarak gördükleri hususunda yeterince açıktır. Dolayısıyla eşit adedîlik vasfının dikkate alınması hususunda Hanefî imamlar arasında görüş birliğinin bulunduğunu öne sürmek mümkün gözükmemektedir.

Hanefî teoride, fazlalık faizinin illetleri arasında, eşit adedîlik vasfının sayılmayıp, yalnızca keylîlik ve veznîlik vasıflarının sayılması, kanaatimizce o dönemde aralarında tam eşitlik kurulabilen adedî malların, tedavüldeki felsler dışında örneğinin bulunmamasından kaynaklanmaktadır. Bir diğer ifadeyle eşit adedîlik vasfı, yalnızca tedavüldeki felslerde bulunması nedeniyle, fazlalık faizinin illetleri arasında sayılmamış, felslerin mübadelesindeki hüküm, müstakil olarak tartışma konusu edilmiştir. Öte yandan o dönemde hem maddî hem de itibarî değeri düşük olan ve aynı değere sahip oldukları halde tek tip olmayan felslerin,²⁴ kimi zaman para olarak değil, bir ticaret malı (urûz) olarak görüldüğü ve tarafların onları tedavülde olmalarını göz ardı ederek mübadele edebildikleri anlaşılmaktadır. Dolayısıyla İmâm Ebû

²⁴ Birbirinden farklı felslerin aynı anda kullanılmış olduğuna ilişkin tespitler için bk. Hamdi Döndüren, "İslam'da Para, Kredi, Faiz ve Enflasyon", *Para, Faiz ve İslam*, İslâmî İlimler Araştırma Vakfı (1992): 190.

Hanîfe ve İmâm Ebû Yûsuf'un görüşü esas alındığında, klasik dönemde hakiki olarak aralarında tam eşitlik kurulabilen adedî malların hiçbir örneğinin bulunmadığı söylenebilir.

Netice olarak, sanayi devriminden önce örnekleri bulunmadığından fazlalık faizinin illetleri arasında zikredilmeyen eşit zer'îlik ve eşit adedîlik vasfının, sanayi devriminden itibaren fazlalık faizinin illetleri arasında açıkça zikredilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde günümüzde Hanefîlere göre haram olması gereken birçok mübadelenin helal olduğu sonucu çıkarılacak, dolayısıyla Hanefî faiz teorisi günümüzde doğru tatbik edilmemiş olacaktır. Söz gelimi, bir liranın iki lirayla ya da fabrikada yeni üretilmiş bir kurşun kalemin, aynı cinsten iki kurşun kalemle değiştirilmesi gibi günümüzde faiz olduğunda şüphe edilmeyen birçok mübadelenin Hanefî teoriye göre faiz olmadığı ileri sürülecek, hatta bu durum, Hanefî faiz teorisinin geçerliliğini kaybettiği iddiasının ortaya çıkmasına neden olacaktır. Halbuki, Hanefî teorisinin bedeller arasında tam denklik kurma imkânı üzerine kurulu oluşu, onun günümüzde geçerliliği sorununu ortadan kaldırmaktadır.

Hanefî teorisinin geçerliliğini koruduğu iddia edildiğinde, pek tabii olarak, İmâm Ebû Hanîfe ile İmâm Ebû Yûsuf'un tedavüldeki felslerin birbirleriyle mübadelesinde fazlalığı caiz gören görüşünün, neden günümüzdeki kağıt ya da madeni paralar bakımından geçerli olmadığı sorusu akıllara gelebilir. Kanaatimizce, bu soru günümüzdeki paraların, geçmişteki felslere kıyas edilebileceği düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Halbuki, belirtildiği üzere felslerin hem maddî hem de itibari değerlerinin düşük olması, kağıt paraların ise maddî değerlerinin düşük olmasına rağmen itibari değerlerinin maddi değerlerine göre oldukça fazla olması sebebiyle birbirine kıyas edilmesi doğru değildir. Günümüzdeki madenî paraların birbirleriyle mübadelesindeki fazlalığın haram oluşu ise kullanılmış olmalarına rağmen eşit adedîlik niteliklerini kaybetmemelerinden kaynaklanmaktadır. Bir diğer ifadeyle, geçmişteki felslerden farklı olarak, günümüzde aynı değerdeki madeni paraların tek tip olmaları nedeniyle, kimi zaman ticaret malı olarak görülüp mübadele edildiklerini söyleme imkânı yoktur.

Esasen eşit adedîlik vasfının fazlalık faizinin illetleri arasında zikredilmesi gerektiği iddiası, klasik dönem Hanefî fıkıh eserlerinde

öngörülmemiş bir iddia değildir. Klasik dönemde kimi Hanefî bilginler tarafından, gerektiğinde fazlalık faizinin illetleri arasında eşit adedilik vasfının zikredilebileceği açıkça ifade edilmektedir. Abdulazîz el-Buhârî, Hanefî imamların faizin illetiyle ilgili görüşlerini Hanefî illet teorisine göre açıklarken, önemli Hanefî bilginlerden olduğu anlaşılan Burğarî'nin²⁵ kitabından şu cümleleri aktarmaktadır:

"İtiraz: Hanefîlerin, fazlalık faizinin illetiyle ilgili görüşlerinde tutarsızlık bulunmaktadır. Şöyle ki, (Hanefî teoride bir ölçek buğdayın iki ölçek buğday karşılığında satılması caiz görülmezken) bir cevizin iki ceviz karşılığında ya da bir yumurtanın iki yumurta karşılığında satılması caiz görülmektedir. Halbuki ceviz ve yumurta gibi adedî mallar, tıpkı keylî ve veznî mallar gibi maliyet bakımından birbirine tam eşit sayılan mallardandır. Söz gelimi, yumurta ile ceviz, itlaf edilmeleri durumunda adedî olarak misilleriyle tazmin edilmekte ya da adedî olarak selem akdine konu olabilmektedirler.

Cevap: Adedî mallar arasında tam eşitlik kurulabileceğini kabul etmiyoruz. Keylî mallarda ise durum farklıdır. Keylî mallar arasında miktar bakımından hiçbir farklılık kalmadan tam bir eşitlik kurulabilir ve ancak tam eşitlik kurulabilen mallar arasında fazlalıktan söz edilebilir. **Öyle ki, tıpkı tedavüldeki felsler örneğinde olduğu gibi, şayet adedî mallar arasında tam bir eşitlik kurma imkanı varsa, bu durum, bedeller arasında eşitlik sağlamayı gerektiren bir illet olarak kabul edilir.** Tedavüldeki felsler, tartışmaya yol açmayacak biçimde aralarında tam eşitlik kurulabilen mislî mallardan oldukları için, bir felsin iki felsle değiştirilmesi caiz değildir. et-Tarîkatu'l-Burğariyye'de bu şekilde geçmektedir."²⁶

²⁵ Abdulazîz el-Buhârî'nin *Keşfu'l-esrâr* adlı eserinde, elliye yakın yerde adı geçen Burğarî'nin adının Fahreddin olduğu ve et-Tarîkatü'l-Burğariyye adı verilen bir fıkıh eseri yazdığı anlaşılmaktadır. Kimi internet sitelerinde Burğarî'nin, Pezdevî ile aynı kişi olduğu ileri sürülse de, bu tespit, Abdulazîz el-Buhârî'nin aynı anda her ikisine de atıf yaptığı meselelerin varlığı sebebiyle isabetli gözükmemektedir. Öte yandan Burğarî'nin görüşleri incelendiğinde Hanefî mezhebinde önemli bir yeri olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim, Abdulazîz el-Buhârî'nin kimi zaman onun adını Debûsî, Pezdevî ve Serahsî gibi önemli Hanefî bilginlerle birlikte zikretmesi bu iddiamızı destekler niteliktedir. Tabakat eserlerinde hakkında bilgi bulunmamaktadır. Bk. Alâuddîn b. Ahmed b. Muhammed Abdulazîz el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr şerhu Usûli'l-Pezdevî* (Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, ts.) 1: 98, 205, 212, 289; 2: 81.

²⁶ Abdulazîz el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, 3: 290. Koyu renkle tercüme edilen metin şu şekildedir:

حَتَّى لَوْ أُوجِبَ الْعَدَدُ التَّنَوُّيَّةَ قَطْعًا أُعْتَبِرَ عِلَّةً مُوجِبَةً لِلتَّنَوُّيَّةِ أَيْضًا كَمَا فِي الْفُلُوسِ الرَّائِجَةِ

Görüleceği üzere Abdulazîz el-Buhârî'nin aktardığı yukarıdaki cümlelerde, gerektiğinde fazlalık faizinin illetleri arasında eşit adedîlik vasfının zikredilebileceği açıkça ifade edilmektedir.²⁷

Sonuç

Klasik dönemde hakim olan faiz teorileri, günümüzde aynen dikkate alındıklarında, kağıt paraların ve birçok sanayi ürününün kendi cinsleriyle mübadelesinde fazlalığın haram olmadığı sonucu açığa çıkmaktadır. Bu nedenle, günümüzde bazı İslâm hukukçuları, yeni bir faiz teorisi kurgulayarak, para olsun olmasın, her türlü malın kendi cinsiyle mübadelesinde faizin tahakkuk edeceğini ileri sürmektedirler. Bu durum, sözü edilen bilginlere göre klasik dönemde hakim olan faiz teorilerinin günümüzde geçerliliğini yitirdiği anlamı taşımaktadır. Halbuki, dikkatle incelendiğinde, günümüzde kağıt paraların ve sanayi ürünlerinin kendi cinsleriyle mübadelesindeki fazlalığın Hanefî faiz teorisine dahil olduğu görülmektedir. Çünkü, Hanefîler'in açıklamalarına bakılırsa fazlalık faizi, yalnızca keylî ya da veznî mallar arasında değil, aralarında tam eşitlik kurulabilen diğer mallar arasında da tahakkuk etmektedir. Geçmişte Hanefîler'in ölçü birliğinde yalnızca keylîlik ve veznîliği esas almaları ise o dönemde yalnızca miktarları tartı ya da ölçüyle belirlenen mallar arasında tam eşitlik kurulabilmesinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle sanayi devriminden itibaren ortaya çıkan, miktarları sayı ya da uzunluk ölçülerine göre belirlenip aralarında tam eşitlik kurulabilen mallardaki adedîlik ve zer'îlik niteliklerinin de Hanefî teorisinin bir gereği olarak, faizin illetleri arasında sayılması gerekmektedir. Nitekim ancak bu sayede, Hanefî faiz teorisinin günümüzde geçerliliğini koruduğu ileri sürülebilmektedir.

Kaynakça

Abdülazîz el-Buhârî, Alâuddîn b. Ahmed b. Muhammed. Keşfu'l-esrâr şerhu usûli'l-Pezdevî. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, ts.
Adevî, Ebu'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Mukrim. Hâşiyetu'l-Adevî alâ kifâyeti't-tâlibi'r-rabbânî. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1414/1994.

²⁷ Şevkânî'nin farklı gerekçelerle adedîliğin faizin illeti olması gerektiği yönündeki iddiası için bk. Muhammed b. Alî b. Muhammed b. Abdullah eş-Şevkânî, *Neylu'l-evtâr* (Mısır: Dâru'l-Hâdîs, 1993), 5: 231.

- Ali Haydar Efendi, Hocaeminefendizâde. Dürerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017.
- Alkış, Alpaslan. "İslam Hukukunda Faizin İletisi". Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 31 (Haziran 2018): 113-160.
- Bakkal, Ali. "İslam Hukukunda Para ve Faiz Telakkisi Zaviyesinden Enflasyon Farkının Ödenmesi Problemi". Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 1 (1995): 45-80.
- Bayındır, Abdulaziz. "Başlangıçtan Günümüze Kadar İslam Toplumunda Madeni Paralar ve Kağıt Paralar". İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (Dârülfünûn İlahiyat) 2 (2000): 15-36.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî. Sahîhu'l-Buhârî. Thk. Muhammed Züheyr b. Nâsîru'n-Nâsır. 9 Cilt. Beyrût: Dâru Tavkî'n-Necât, 1422/2001.
- Döndüren, Hamdi. "İslam'da Para, Kredi, Faiz ve Enflasyon". Para, Faiz ve İslam, İslâmî İlimler Araştırma Vakfı (1992): 183-216.
- Durmuş, Abdullah. Fıkhî Açısından Günümüz Para Mübadelesi İşlemleri. 2. Baskı. İstanbul: İsam Yayınları, 2014.
- Erkal, Mehmet. "Madeni Para, Banknot ve Kağıt Para Mübadelesinde Faiz". Para, Faiz ve İslam, İslâmî İlimler Araştırma Vakfı (1992): 161-182.
- Hamûd, Sâmi Hasan Ahmed. Tatvîru'l-'a'mâlî'l-masrifiyye bimâ yettefikü ve's-şerîatü'l-İslâmiyye. 2. Baskı. Kâhire: Matbaatu's-şark, 1402/1982.
- Hasenî, Ahmed Hasan Ahmed. Tetavvüru'n-nükûd fî dav'i's-şerîatü'l-İslâmî. Doktora Tezi, Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, 1409/1988.
- Haskefî, Alâüddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed ed-Dımaşkî. ed-Dürü'l-muhtâr şerhu Tenvîri'l-epsâr. 8 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1992.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer. Reddü'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr. 6 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1992.
- İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed. el-Muğnî. 10 Cilt. Kâhire: Mektebetü'l-Kâhire, 1388/1968.

- İbn Mâze, Ebû'l-Meâlî Burhânuddîn Mahmud b. Ahmed el-Buhârî. el-Muhîtu'l-burhânî fi'l-fikhi'n-Nu'mânî. Thk. Abdülkerîm Sâmî el-Cündî. 9 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, 2004.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî. Fethu'l-Kadîr. 10 Cilt. Beyrût: Dâru'l-fikr, ts.
- Karaman, Hayrettin. Mukayeseli İslam Hukuku. 3 Cilt. İstanbul: İz Yayıncılık, 2006.
- Kâsânî, Alâuddîn Ebûbekir b. Mesûd b. Ahmed. Bedâi'us-sanâi' fî tertîbi's-şerâi'. 7 Cilt. Beyrût: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1986.
- Metruk, Ömer b. Abdülazîz. er-Ribâ ve'l-muâmelât el-masrifîyye fî nazari's-Şerîati'l-İslâmîyye. Riyâd: Dâru'l-âsime, 1414.
- Mısrî, Refîk Yûnus. el-Câmi' fî usûli'r-ribâ. Dimeşk: Dâru'l-kalem, 1412/1991.
- Müslim, Ebu'l-Huseyn b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbûrî. Sahîhu Müslim. Thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref. el-Mecmû' şerhu'l-mühezzeb. 20 Cilt. Beyrût: Dâru'l-fikr, ts.
- Râbitatü'l-Âlemi'l-İslâmî. Karârât ed-devreti'l-hâmise el-mün'akide Rabîu'l-evvel senete 1402.
- Sahnûn b. Saîd et-Tenûhî. el-Müdevvenetü'l-kübrâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1415/1994.
- Serahsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl. el-Mebsût. 30 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Şirbînî, Şemseddîn Muhammed b. Ahmed el-Hâtîb. Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti meânî elfâzi'l-Minhâc. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1415/1994.
- Özsoy, İsmail. "Faiz". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 12: 110-126. Ankara: TDV Yayınları, 1995.
- Özsoy, İsmail. "Fıkıh Doktrininde Para ve Faiz". Fikhî Açıdan Finans ve Altın İşlemleri Tebliğ ve Müzakereler Tartışmalı İlmi Toplantı.: Konya: y.y., 2012.
- Yerlikaya, Ünal. Hanefî İlet Teorisi Sebep ve Şart Kavramlarıyla İlişkisi ve Hukuki Düzenlemelere Etkisi. Ankara: Fecr Yayınları, 2019.